

سخن نخست
حسن حکیم‌باشی
فتوحات رازی

محدث، متکلم، مفسر ارجمند شیعی، علامه، قده المفسرین، جمال الدین ابوالفتوح حسین بن علی خزاعی رازی از پرچم‌داران و طلایه‌داران تفسیر کلام الهی است، اثر عمده وی تفسیر گران ارج «روض الجنان و روض الجنان» یکی از پنج تفسیر مهم کهن به زبان پارسی و کهن‌ترین تفسیر پارسی به زبان شیعی است. همچنین روض الجنان را می‌توان از تأثیرگذارترین متون و منابع در غنا و شکوفایی و بالندگی زبان شیرین فارسی دانست. اهمیت و جایگاه بلند این اثر ارزشمند را می‌توان از رهگذر بررسی و نگرش چند سویه و مطالعه ابعاد گوناگون آن دریافت؛ از جمله برخی از نقاط درخشان و درس‌آموز تألیف و مؤلف را می‌توان چنین برشمرد:

یک. در پیش گرفتن بهترین رویکرد تفسیری در شرح و توضیح و تفسیر آیات قرآن و مبهمات و پیچیدگی‌های کلام وحی با روش جامع و همه‌نگر، به دور از پرداختن یک سویه و محدود به یکی از جنبه‌های ادبی یا عرفانی یا روایی؛ چنان که روش معمول تفاسیر عصر وی بوده است. و این چنین بوده که تفسیر وی را در شمار تفاسیر جامع شمرده‌اند؛ و باید گفت نه تفسیر، که دائرةالمعارفی از دانشهای دینی - قرآنی از خود به یادگار نهاده است.

دو. دفاع روشنگرانه و مجاهدانه از باورها و اعتقادات و مبانی کلامی شیعی با روشی استوار و علمی با وجود نامساعد بودن فضای عصری و چیرگی اندیشه مخالف در صحنه و این همه در عین سپردن راه اعتدال و پرهیز از افراط و تفریط.

سه. اهمیت دادن به روش گفتمان دینی در قالب احتجاجات و استدلالات متقن کلامی، فقهی و تفسیری.

چهار. تأثیرگذاری علمی در حوزه گسترش دانش علمی - تفسیری و تولید اندیشه دینی. چنان که مهم‌ترین تفاسیری که پس از وی به نگارش درآمده‌اند تا اندازه زیادی از وی تأثیر پذیرفته و وامدار نوآوری‌ها و خلاقیت‌های علمی وی بوده‌اند.

پنج. رسالت محوری و تکلیف‌گرایی. چنان که به جای نگاشتن تفسیر خود به زبان عربی که معمول‌تر و مقبول‌تر بوده و وجاهت و وزانت بیشتری می‌آورده، به نگارش تفسیر پارسی دست یازیده است. او خود در این باره می‌نویسد:

پس چون جماعتی از دوستان و بزرگان از امثال و اهل علم و تدین اقتراح کردند که در این باب جمعی باید کردن، چه اصحاب ما را تفسیری نیست مشتمل بر این انواع، واجب دیدم اجابت کردن ایشان و وعده دادن به دو تفسیر؛ یکی به پارسی و یکی به تازی؛ جز که پارسی مقدم شد بر تازی؛ برای آن که طالبان این، بیشتر بودند و فایده هر کسی بدو عام‌تر بود.» (روض الجنان، جلد ۱/۵۰)

هم از این رو هر گاه و به هر بهانه، مناسب می‌بیند، بنای وعظ و زجر و ترهیب و ترغیب می‌گذارد و به داستان‌های قرآنی در همین راستا عنایت ویژه مبذول می‌دارد چنان که اسلوب تبلیغی قرآن نیز همین گونه است.

شش. تلاش نیک‌فرجام در جهت بازتاباندن زیبایی و شیوایی و بلاغت و فصاحت کلام وحی در خلعت زبان فاخر پارسی، به یمن کوشش سترگ و بشکوه در تألیف متنی با غنای ادبی درخور توجه و بهره‌وری از واژه‌های استوار و نغز و

گاه ابتکاری، چندان که از رهگذار این تلاش خجسته، متنی والا و بنیادین در میان متون و نبشته‌های پارسی برجای نهاده و گامی بلند در راستای غنا و پیشبرد درّ دری برداشته است .

نقاط روشن بسیاری در این گرامی‌نامه می‌توان دید، که در مجموع آن را اثری معیار و الگو می‌نماید، چنان که به راستی باید تراز تفسیرش نام کرد و مؤلف جلیل وی را قدوة المفسّرین خواند .

لزوم معرفی تفسیر به جهان اسلام

تکریم و تعظیم مردانی بزرگ چونان صاحب روض الجنان وظیفه بایسته اهل دانش و پژوهش و فرهنگ است. این مهم هم اینک در گستره مرزهای کشوری و در فراخنای ادب پارسی با برگزاری کنگره بزرگداشت شیخ ابوالفتوح رازی به گونه‌ای بایسته و شکوهمند فراهم آمده است، که دست بانیان و گردانندگان آن مریزاد .

اما به نظر می‌رسد معرفی اندیشه‌ها و دیدگاه‌های اندیشمند علامه رازی، بویژه تفسیر گرانقدر وی به جهان اسلام و عرب‌زبانان نیز بایسته و شایسته است .

در همین جا فرصت را غنیمت شمرده پیشنهاد ترجمه متن کامل یا گزیده این اثر ارجمند به زبان عربی را مطرح می‌سازیم بدین گونه، افزون بر بهره‌وری امت اسلامی در سراسر جهان اسلام از این میراث تفسیری، گامی در خور و شایسته در راستای شناساندن تلاش‌ها و مجاهدت‌های علمی - قرآنی عالمان شیعی برداشته می‌شود. بویژه با توجه به این حقیقت مبرهن که تفسیر بنام و پرآوازه مفاتیح الغیب فخر رازی در مضمون و محتوا و همچنین سبک و سیاق و امدا و برگرفته از این تفسیر است .

فصلنامه پژوهش‌های قرآنی که پژوهش‌های موضوعی و در قالب ویژه‌نامه‌ها را از آغاز تا امروز وجه همّت خویش گردانیده؛ همواره به موضوعات بنیادین دانش و اندیشه دینی پرداخته و از مناسبت محوری و مقطعی‌نگری پروا داشته است، اما تکریم بزرگانی چونان شیخ بزرگوار، علامه رازی را وظیفه‌ای بایسته و درخور اهمیت و شایسته اختصاص شماره‌ای ویژه می‌داند. چنان که در شماره‌های گذشته خود نیز از پیشینیان عرصه تفسیر و دانش قرآنی، امین‌الاسلام طبرسی، و از معاصران، حضرت امام خمینی، علامه طباطبایی و علامه مطهری - رحمت‌الله علیهم اجمعین - را مورد تکریم قرار داده و شماره‌ای ویژه به آراء و اندیشه‌های قرآنی هر یک اختصاص داده است .

اینک نیز در راستای رسالت قرآنی خویش این ویژه‌نامه را عرصه می‌دارد. در میان انبوه محورهای مورد بحث و کنکاش گاه پر قیل و قال پیرامون شخصیت، زندگی، آثار و اندیشه‌های ابوالفتوح، از پرداختن به محورهای کم‌اهمیت پروا کرده‌ایم؛ محورهایی مانند شرح زندگی، خاندان، تاریخ دقیق تولد و درگذشت، محل دقیق دفن وی، نام دقیق تفسیر، تفاسیر تأثیرگذار یا تأثیر پذیرفته، سبک نگارش و نثر، تاریخچه تصحیح و چاپ و... بر این باوریم که چالش در این زمینه‌ها نه تکریمی از مفسّر به شمار می‌آید و نه غباری از چهره قرآن و تفسیر می‌زداید. اما محورهایی را که پنداشته‌ایم بایستگی بیشتری داشته، با هدف اصلی مفسّر همگام‌تر است در حدّ بضاعت خویش به مطالعه و بررسی نشستیم .